

O novih dosežkih slovenske dialektologije in jezikovne geografije

Tatjana I. Vendina

Cobiss: 1.02

Prispevek je posvečen razčlembi prvega zvezka Slovenskega lingvističnega atlasa (SLA, 2011). Ob visokem ovrednotenju skupinskega dela slovenskih dialektologov je posebej izpostavljen sistemski pristop k izbiri in kartografski predstavitvi gradiva. Po njegovi zaslugi je narečna diferenciacija slovenskega jezika na kartah atlasa predstavljena v vsej sistemski zapletenosti. Pri obravnavi znanstvene vrednosti dela je treba poudariti, da ta odraža panoramo slovenskih narečij v vsem bogastvu njihove besedne raznolikosti. To novo, sveže gradivo pa je glavni dosežek atlasa.

Ključne besede: Slovenski lingvistični atlas, slovenska dialektologija, jezikovna geografija

New Achievements in Slovenian Dialectology and Linguistic Geography

This article analyzes the first volume of the *Slovenski lingvistični atlas* (Slovenian Linguistic Atlas (SLA), 2011). In addition to its very positive evaluation of the teamwork of Slovenian dialectologists, it highlights in particular the systematic approach to the selection and cartographic presentation of material. As a result, the differentiation of Slovenian dialects is presented on the atlas maps in all of its systemic complexity. In examining the scholarly value of the work, it must be emphasized that it presents a panorama of Slovenian dialects in the full richness of their lexical diversity. This new and fresh material is the main achievement of the atlas.

Keywords: *Slovenski lingvistični atlas*, Slovenian dialectology, linguistic geography

Slovenska jezikovna geografija je od svojega nastanka prehodila dolgo in težavno razvojno pot. Z bistvenimi spremembami tako s teoretičnega kot z metodološkega vidika je poglobila ontološko specifično predmeta svojih raziskav in metod njegovega proučevanja. Nazoren primer za to so dosežki slovenske jezikovne geografije.

Po dolgih letih čakanja smo slavisti dobili posebno darilo v podobi prvega zvezka Slovenskega lingvističnega atlasa (SLA; Ljubljana, 2011), za izdajo katerega je poskrbel Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU ob pomoči Geografskega inštituta Antona Melika ZRC SAZU in Inštituta za antropološke in prostorske študije ZRC SAZU v Ljubljani. Pri pripravi zvezka so sodelovali Jožica Škofic, Januška Gostenčnik, Mojca Horvat, Tjaša Jakop, Karmen Kenda-Jež, Petra

Kostelec, Vlado Nartnik, Urška Petek, Vera Smole, Matej Šekli in Danila Zuljan Kumar.

Takoj je treba povedati, da si to delo zasluži najvišjo oceno tako po vsebini kot po grafični izvedbi. Barvne karte, odtisnjene na prelepem papirju, so jasne in lahko berljive, ne glede na to, da ima atlas precej gosto mrežo raziskovalnih točk. Pred nami je izdaja, ki je v polnem pomenu besede umetnina, izdelana z izredno natančnostjo in oblikovalskim okusom.

Znanstvena vrednost SLA izhaja iz njegovih teoretičnih temeljev, znanstvenih načel, ki so bila izhodišče za njegov načrt in z njim povezano vprašalnico.

Predvsem pa je treba opozoriti na sistemski pristop k načelom izbora in kartiranja narečnega gradiva. Odločitev za sistemski pristop je bila v jezikovnogeografskem proučevanju narečnega besedja vnaprej predvidena – po eni strani zaradi sodobnega načina proučevanja slovarskega sestava narečij, po drugi pa iz potreb same jezikovne geografije, katere objekt kartiranja ni razlikovalnost, ampak sistemska dejstva.

Splošni razvoj besedoslovnih raziskav narečnega besedja, usmerjenih v razkrivanje sistemskih razmerij, zavrnitev znanstvene skepse o utemeljenosti uporabe pojmov *sistem* in *sistemska* za leksiko in semantiko, predvsem pa uspeh, ki ga je jezikovna geografija dosegla pri kartiranju narečnih razlik na ravni leksike in besedotvorja, so prepričljivo dokazali, da je širok krog vprašanj, povezanih s prostorskim proučevanjem leksično-semantične jezikovne ravnine, mogoče rešiti le z *vsestransko obravnavo narečnega gradiva* in z bolj poglobljenim pristopom k njegovemu zbiranju in opisovanju.

Danes je povsem jasno, da je treba preseči diferencialni pristop h kartografski obravnavi narečnega besedja, ki je v jezikovni geografiji obstajal dolga leta, saj ta »ne omogoča sistemskega opazovanja narečnega besedja in otežuje, marsikdaj pa celo preprečuje primerjalnotipološke raziskave« (Tolstoj 1997: 245).

Logika razvoja slovanske jezikovne geografije je pred dialektologijo postavila vprašanje o nujnosti izdelave *leksičnih atlasov povsem novega tipa*. Njihovo izhodišče ne sme biti diferencialni, ampak *sistemski* pristop k načelom izbora in kartiranja gradiva. Znano je, da so pri diferencialnem pristopu k narečni besedi predmet zanimanja samo regionalizmi, besede, ki so vsenarodne (t. i. knjižno besedje), pa se v raziskavah ne upoštevajo, ker je že a priori sprejeta domneva o splošni razširjenosti knjižnega besedja. Na takih načelih so zasnovani npr. Leksični atlas moskovske oblasti A. F. Vojtenko (1991), Leksični atlas arhangeljske oblasti L. L. Komjagine (1994), leksični zvezek Dialektološkega atlasa ruskega jezika (DARJa 3) in mnogi drugi atlasi.

Odsotnost knjižnega besedja v večini narečnih atlasov ne omogoča prikaza areala knjižnih besed in s tem opredelitve smeri narečnih tokov v zgodovini oblikovanja knjižnega besedišča. Zato se v jezikovni geografiji postopoma uveljavlja nova paradigma dialektoloških raziskav, ko v središču pozornosti ni posamezna beseda, ampak celotni narečni leksikalni sistem v vsej zapletenosti njegovih enot in njihovih medsebojnih razmerij. Prav za to pot so se odločili ruski dialektologi pri snovanju načrta Leksičnega atlasa ruskih ljudskih govorov (LARNG).

Kaj pravzaprav je sistemski pristop k jezikovnogeografskemu proučevanju besedja?

Sistemski pristop pri izboru gradiva pomeni predvsem enakopravno obravnavo katerega koli člena narečne razlikovalnosti, ne glede na to, ali ta predstavlja pravo narečno leksikalno enoto ali pa besedo, ki obenem spada v sestav knjižnega jezika. Vključitev besedja knjižnega jezika v načrt izdelave leksičnega atlasa ni motivirana samo z zahtevo po sistemskosti, ampak tudi s samo logiko jezika, saj to besedje tvori ogrodje ljudskega besednega zaklada, torej bi bilo njegovo neupoštevanje preprosto neracionalno. Poleg tega ukinitvev teh omejitev omogoča odpravo umetnih vrzeli pri sestavljanju vprašalnice, ki se vedno pojavljajo pri diferencialnem pristopu.

Prav na teh teoretičnih načelih temelji Slovenski lingvistični atlas.

Sistemski pristop pri izboru gradiva in enaka pozornost avtorjev, namenjena tako pravim dialektizmom kot besedam, ki so del slovanskega sestava knjižnega jezika, sta omogočila, da je na kartah narečna diferenciacija predstavljena v vsej svoji strukturni zapletenosti.

Dosedanje izkušnje pri sestavljanju lingvističnih atlasov pričajo o tem, da so kakovost atlasa, njegova vsebina in informativnost njegovih kart precej odvisne od takih dejavnikov, kakor so zasnova vprašalnice, način zbiranja in zapisovanja gradiva, njegova strukturna interpretacija, kartografska zasnova atlasa in mreža krajev. Pri tem zlasti vprašalnica zagotavlja popolnost gradiva in zanesljivost izkazanih narečnih razlik.

Vprašalnica SLA obsega 870 vprašanj, vendar skupaj s podvprašanji njen obseg naraste na 3000 enot.

V SLA naj bi bilo široko zajeto besedje iz zelo različnih tematskih skupin. To so tako poimenovanja za obkrožajoči nas svet narave (živali, rastline, pokrajina) kot poimenovanja, ki se nanašajo na tradicionalno materialno in duhovno kulturo (obrti, orodje, obleka, hiša, vas, planina, prazniki, nekateri abstraktni pojmi, povezani z vremenom, štejem itd.).

SLA ima dovolj gosto mrežo krajev, in sicer 413 točk, ki predstavljajo vse tipe slovenskih govorov (za primerjavo: v Leksičnem atlasu beloruskih ljudskih govorov – LABNG – jih je komaj 149). Povprečna gostota mreže je ena raziskovalna točka na 50 km².

Prvi zvezek te jezikovnogeografske serije, SLA 1, je posvečen poimenovanjem za človeka, njegovo družino, delom telesa in boleznim. Res, najbolj zanimiva skupina besedja, saj nam omogoča, da takoj občutimo svojevrstnost jezika vaških prebivalcev.

Atlas ima bogato zgodovino: prvi terenski zapisi segajo v leto 1946, zadnji pa so opremljeni z letnico 2011. Tak časovni razpon omogoča njegovim izdajateljem, da bodo v prihodnje lahko spremljali dinamiko procesov, ki so v narečnih sistemih slovenskega jezika potekali v obdobju več kot petdesetih let.

SLA 1.1 obsega 143 kart, ki so razporejene v tri pomenske razdelke: Deli telesa, Bolezni in Družina. Po številu v njih zajetih kart ti niso enakovredni, vendar je njihova medsebojna povezanost nedvomna. Največji razdelek je posvečen poimenovanjem telesnih delov (vprašanja 1–76 v vprašalnici). Sem ne spadajo samo prava poimenovanja delov telesa (kot so *prsi, grlo, roka, palec, pest, jetra, ledvice, srce, lobanja, kost, čreva, križ, koleno* itd.), ampak tudi poimenovanja telesnih

značilnosti (kot *pleša*, *siva barva las*, *rdeča barva las*, *grbast*, *živčen*, *suh*, *debel*, *trebušast* idr.) in delovanja (kot *prdeti*). Po obsegu drugi razdelek se nanaša na poimenovanja za člane družine (vprašanja 604–646). Tudi ta razdelek ni enovit. Poleg poimenovanj za sorodnike (kot *oče*, *mati*, *sin*, *hči*, *stara mati*, *stari oče*, *vnuk*, *tast*, *tašča*, *zet*, *snaha*, *mož*, *žena*, *starši* itd.) so dodana še družbeno opredeljena poimenovanja (kot *posel*, *hlapec*, *dekla*, *gospodar*, *prijatelj*, *pastorek*, *tuj*, *tujec*, *vdova* idr.). Tretji razdelek so boleznj v pravem pomenu besede (vprašanja 474–496). Sem spadajo taka poimenovanja, kot so *kašelj*, *garje*, *nahod*, *revma*, *vodenica*, *kuga*, *mrzlica*, *ošpice*. Tudi ta v glavnem obsega samostalnike, čeprav so vmes tudi glagoli (tipa *smrdeti*, *umreti*, *stegniti se*) in pridevniki (tipa *zdrav*, *bolan*). Tako so v vsak razdelek zajeta vprašanja, ki so z njim le asociativno povezana. Vendar pa bi bilo nabor kart mogoče nekoliko razširiti, če bi v zvezek vključili vprašanja, ki tu očitno manjkajo¹ – v razdelek Boleznj bi npr. lahko zajeli vprašanja, povezana s splošnim poimenovanjem *boleznj*, poimenovanjem za *epidemijo*, *nalezljivo bolezen*, *težko bolezen*, pa npr. poimenovanja za *zdravnika*, glagole – *znoreti*, *zdraviti*, pridevnike – *blazen* idr. V razdelek Družina bi lahko dodali *formule za ogovarjanje starejših*, poimenovanja za *zunajzakonskega otroka*, *poročeno žensko*, *dediščino* idr. Pri poimenovanjih za dele telesa preseneča odsotnost poimenovanj za *obraz*, *levo* in *desno roko*, *hrbtenico*, *kito* (ob nekaj kartah, ki so posvečene poimenovanjem za barvo las). Poleg tega ostaja uganka, ali bodo v atlasu še kateri zvezki posvečeni človeku? Kot je znano, v narečjih pogosto naletimo na leksikalno diferenciacijo pri poimenovanjih za človeka z vidika vrste njegovih dejavnosti, premoženjskih odnosov, zunanje podobe, značajskih lastnosti, jezikovnih posebnosti itd.

V zvezek je vključeno gradivo nekartiranih vprašanj, ki so opremljena samo s komentarjem (*nos*, *jezik*, *zob*, *srce*, *noga*, *peta*, *žila*, *koža*, *sestra*).

SLA 1.1 začenja uvod s podatki, ki osvetljujejo zgodovino nastajanja atlasa. Ti so grafično prikazani na posebni karti raziskovalcev (avtorice Jožice Škofic) in na karti, ki prikazuje čas raziskav v posameznih raziskovalnih točkah (avtoric Januške Gostenčnik, Mojce Horvat in Jožice Škofic). Podobne karte so velika redkost v jezikovno-geografskih raziskavah, čeprav omogočajo podroben uvid v večletno zgodovino sestavljanja atlasa. Poleg tega je tu še kronika terenskih raziskav, ki so se začele pred več kot petdesetimi leti, opisan je način komentiranja gradiva, zbrana pri terenskem delu, podrobno je predstavljen sistem dogovorjenih simbolov, uporabljenih pri kartiranju, dodan je seznam raziskovalnih točk. Posebno dragocena je Karta slovenskih narečij, ki sta jo sestavila Tine Logar in Jakob Rigler, popravili in dopolnili pa Vera Smole in Jožica Škofic. Ta karta omogoča »izvoz« prikazanih leksikalnih narečnih razlik in njihovo navezavo na določeno skupino govorov. S to karto je tesno povezana fonetična karta, ki prikazuje diferenciacijo slovenskih narečij s stališča prozodije.

Novost atlasa je objava vprašalnice s prevodi v nemščino, angleščino, francoščino, italijanščino in ruščino, kar bralcu omogoča hitro orientacijo po kartah. Tak

¹ Vprašalnica je bila zasnovana leta 1946, zadnjič pa je bila preurejena leta 1961 (Benedik 1999: 15–17; op. prev.).

pristop h gradivu je imenitno ponazorilo evropskega izročila slovenske dialekto-
loške šole.

Uvodni del SLA 1.1 se končuje s podrobnim opisom fonetične transkripcije, v kateri se je zapisovalo gradivo na terenskih raziskavah. V komentarjih h kartam (SLA 1.2) je to gradivo na razviden način pretvorjeno v morfonološko transkripcijo. Ta ima poseben pomen, ker je predstavljena na legendi karte. Poleg tega morfonološka transkripcija omogoča posplošenje fonetičnih zapisov, izdelanih na terenu pri raziskovanju tega ali onega narečja, in s tem tudi njihovo neposredno primerjavo z drugimi narečji.

Karte v zvezku so večinoma leksične ali leksično-besedotvorne, saj se na njih raziskujejo razlike v naboru leksemov (ki označujejo ta ali oni denotat) in njihova strukturiranost. Bistveno manj je pravih besedotvornih kart (npr. karta 1/107 'brat', na kateri so sopostavljeni leksemi *brat* ~ *brater* ~ *bratec*; ali karta 1/50 'popек', kjer so izrisani areali leksemov *pop* ~ *popек* ~ *popec* ~ *popič*). Ponekod naletimo na čisto fonetične karte, ki ponazarjajo razlike v fonetični podobi kartirane besede (npr. karta 1/1 'las', na kateri je predstavljena razširjenost različic *vlas* in *las*; ali karta 1/63 'koleno', na kateri je začrtan areal fonetične spremembe *k > ?*). Vendar pa preseneča, da v zvezku ni pomenskih in leksično-pomenskih kart. Bo morda njim posvečen poseben zvezek? V objavljenem zvezku žal prav tako ni motivacijskih in nominativnih kart, čeprav je gradiva za take karte na pretek.

Nedvomen prispevek k vrednosti atlasa je visoka raven kartografske obdelave, pri čemer se večina kart odlikuje z berljivostjo in s strogostjo kartografske predstavitve gradiva. Čutiti je, da so se avtorji pri izdelavi kartografske zasnove atlasa opirali na izkušnje slovanske jezikovno-geografske šole, pa tudi na Slovanski lingvistični atlas (OLA). Kartografske rešitve vsake karte so oprte na strogo hierarhično organiziran sistem grafičnih sredstev. Sistemski pristop k izboru kartografskih znakov je omogočil vzpostavitev njihove tipološke soodvisnosti, ko izbor znaka, ki označuje prvi člen arealne opozicije v invariantnem zaporedju, predpostavlja nadaljnje grafične rešitve na karti. Izdelava vsake legende po enem ključu je avtorjem omogočila, da so na karti predstavili neverjetno zapletene, večravninske strukturne razlike, pri čemer so uporabili samo klasični nabor geometrijskih likov in njihovih grafičnih modifikacij.

Kot je znano, sta preglednost karte in njena reprezentativnost v veliki meri odvisni od pravilnega izbora barvnih rešitev. Na večini kart atlasa so zapolnjeni znaki ali znaki z notranjimi poudarki povezani z leksemi, ki pokrivajo večje areale, zato so karte lahko berljive (že na prvi pogled), vendar ponekod naletimo tudi na t. i. slepe karte, na katerih so kartografske ali – bolje rečeno – barvne rešitve neposrečene (npr. karta 1/48 'trup' – na karti z nezapolnjenim znakom ni označeno samo knjižno poimenovanje, kot je to običajno na mnogih kartah atlasa, ampak tudi narečna *truplo*, *telo*, *život*, zaradi česar je karta neizrazita; ali karta 1/14 'oko', na kateri so z različnimi grafičnimi sredstvi označeni leksemi z enim in istim korenem).

Kljub temu se vsi ti spodrseljaji (neizbežni v vsakem večjem delu) zdijo nepomembni ob glavnem dosežku atlasa – meje fonetičnih in morfoloških pojavov so našle svoje nadaljevanje v leksičnih in besedotvornih mejah. Ob medsebojnem podpiranju in dopolnjevanju potrjujejo narečno členitev slovenskih govorov.

Uporaba systemskega pristopa pri izboru in kartografskem prikazu gradiva je pokazala, da predpostavka o splošni razširjenosti knjižnega besedja – ker narečja odplavljajo valovi knjižnega jezika – sploh ne drži za vse knjižne besede. Zato je objava atlasa še posebej aktualna danes, ko je v dialektološki literaturi trditev, »da so narečja na pragu izginotja«, postala že tradicionalna.

Kot je znano, naj bi razlogi za tak proces po eni strani tičali v zunajjezikovnih dejavnostih (v porušitvi socialne infrastrukture družbe, v družbeno-demografskih spremembah, v urbanizaciji vaške poselitve, kar neredko privede do izginotja raziskovalne točke, v jezikovni politiki države itd.), po drugi pa v jezikovnih, posebej zaradi izgubljanja narečnih sistemov pod vplivom knjižnega jezika.

Gradivo SLA je neizpodbiten dokaz za to, da so jezikoslovne napovedi v nasprotju s procesi, ki dejansko potekajo v narečjih, torej so potrebne temeljitih popravkov.

Na mnogih kartah SLA je polno dialektizmov, knjižna poimenovanja pa nastopajo le na manjših arealih (npr. karta 1/22 'ustnice', na kateri so poleg knjižnega poimenovanja *ustnice* široko zastopani dialektizmi *žnablja*, *žnabljica*, *šobec*, *šobica*, *trobec* idr.; ali karta 1/94 'šepav', kjer naletimo na leksikalna variantnost leksemov *šepast*, *kruljav*, *čotast*, *šajtrav*, *krampast*; ali karta 1/124 'mož', na kateri so predstavljeni veliki areali takšnih narečnih leksemov, kot so *ded*, *deda*, *dedec*, *moj*, *naš*, *on*, *sam*, *človek* idr.).

Na kartah atlasa se neprestano ponavlja en sam arealni scenarij, ki priča o leksikalni razdrobljenosti slovenskega narečnega prostora, kar govori o visoki stopnji leksikalne variantnosti enot, ki so v komplementarnem razmerju; prim. npr. razmere na karti 1/17 'trepalnice', na kateri so predstavljeni leksemi, kot so *trepalnice*, *potrepalnice*, *trepalke*, *trepulje*, *trepavice*, *migalice*, *zenice*, *ozenice*, *moštace*, *brvi*, *lasje*, *lasje na očeh* idr.; ali na karti 1/78 'mozolj' z leksemi *mozolj*, *mozelj*, *mozoljček*, *mozeljček*, *mozoljik*, *mozoljič*, *mozeljč*, *ogrc*, *obrc*, *prišč*, *priščevcevec*, *prišt*, *čir*, *čiraj*, *ščirjevec*, *brbunec*, *bubica*, *bulica*, *bedenec*, *tvor*, *tvorček*, *mehir*, *kufer* itd.).

Pri tem ima knjižno poimenovanje pogosto bodisi **neizržit areal** (npr. karta 1/20 'brki', kjer ima knjižno poimenovanje *brki* majhen areal v štajerskih narečjih, medtem ko so se na preostalem ozemlju razširili narečni leksemi *muštace*, *muštafe*, *šmutace*, *muškete*, *rese*, *ruse*, *bajusi*, *vose* idr.; ali karta 1/64 'piščal', na kateri je jasno vidno, da knjižni leksem *piščal* nastopa samo v majhnih otokih na področju južnobelokranjskih govorov, medtem ko so na preostalem ozemlju široko razširjeni leksemi *čonta*, *golen*, *golenica*, *litka*, *cev*, *cucek*, *kost*, *piska*, *piščala*, *piščalo*, *piščev*, *piščulja* idr.) bodisi **tako rekoč ne nastopa** (npr. karta 1/56 'zadnjica', kjer ima knjižno poimenovanje *zadnjica* samo mikroareale v posameznih točkah, medtem ko sta na preostalem ozemlju zabeležena narečna leksema *rit*, *rita*); ali karta 1/41 'pregibi prstov': temu opisnemu poimenovanju v slovenskih narečjih ustrezajo leksemi *člen*, *členj*, *členek*, *kolence*, *kolenček*, *kolenčke*, *stava*, *sklep*, *zglob*, *škripec*, *ud*, *kost*, *glid*, *čonkelj* itd.).

Vsa predstavljena dejstva pričajo o odpornosti leksikalnih dialektizmov. Karte SLA govorijo o konzervativnosti slovenskih narečij, ki so se stoletja dolgo uspešno upirala zunanjim vplivom, pa tudi težnjam po standardizaciji. Zelo lepo

ohranjene plasti narečnega besedja (naj spomnim, da so zadnje terenske raziskave potekale leta 2011) kar najbolj nazorno pričajo o napačnosti trditev o umiranju narečij v razmerah družbene integracije. Napovedana hitra izguba narečij zaradi industrializacije družbe in zvišanja življenjske ravni prebivalcev se ne potrjuje niti pri etničnih skupnostih s strnjanim jezikovnim prostorom.

Vpliva knjižnega jezika seveda ni mogoče zanikati. Na kartah SLA so neredko prikazane razmere, v katerih je knjižna beseda neomejeno razširjena, medtem ko se narečni leksemi pojavljajo samo posamično (gl. npr. karti, na katerih tako rekoč ni dialektizmov: 1/63 'koleno', ki prikazuje popolno razširjenost leksema *koleno*, in 1/91 'kuga', na kateri je predstavljen splošni areal leksema *kuga*). Vendar slovenska narečja ne glede na proces izravnave narečnih razlik niso izgubila svojih leksičnih posebnosti, kar se posebej izrazito kaže v obstoju besed, ki v knjižnem jeziku nimajo samo enobesedne ustreznice, ampak tudi opisna poimenovanja (prim. npr. karti 1/109 'stari oče' in 1/110 'stara mati', na katerih knjižnemu opisnemu poimenovanju ustrezajo narečne oblike *ata*, *nono*, *nonič*, *ded*, *deda*, *dedek*, *dedej* idr. ter *babica*, *nona*, *mati*, *starica*, *starika*, *nunica*, *baka* idr.).

Karte SLA pričajo še o eni izraziti značilnosti slovenskih narečij – njihovi dinamičnosti. V narečjih poteka proces nenehnega obnavljanja njihovega leksikalnega sestava. Skozi čas ene leksikalne enote izgubljajo svojo slikovitost in svežino ter postajajo obrobne, na njihovo mesto pa prihajajo druge, jasnejše in izrazitejše. Tako nastajajo posebni leksemi, ki so izrazita značilnost posameznih govorov (prim. npr. karto 1/92 'slep', na kateri je v dolenskih govorih predstavljen dovolj izrazit areal leksema *brljav*, ki ga ni v drugih slovenskih narečjih; ali karto 1/94 'šepav', kjer je jasno viden areal leksema *šajtrav(i)*, ki je razlikovalna značilnost prekmurskih govorov; podoben areal ima leksem *tetica* na karti 1/114 'teta'). Prisotnost posebnih tvorb ne priča le o visoki stopnji odpornosti slovenskih narečij, ampak tudi o njihovem samostojnem razvoju, pri čemer nastaja neka nova narečnost, povezana z izgubo arhaičnega besedja in pojavljanjem novih dialektizmov, ki se bistveno razlikujejo tako od knjižnega jezika kot od drugih narečij.

Če torej govorimo o znanstveni vrednosti atlasa, je treba posebej poudariti, da ta izvira predvsem iz njegovega gradiva. Pred nami je veličastna panorama slovenskih narečij v vsem bogastvu njihove besedne raznolikosti. To novo, sveže gradivo pa je glavni dosežek atlasa.

Obenem se zdi, da bi z vsebinskega vidika atlas samo pridobil, če bi bile njegove karte dopolnjene s ponazarjalnim gradivom, abecednim spiskom kartiranih besed² in bolj poglobljenimi komentarji. V komentarje bi lahko zajeli opis problematike karte, značilnosti kartiranega gradiva in tiste narečne razlike, ki se odražajo na kartah, uporabljeni sistem kartografskih sredstev, opozorilo na sumljive primere, ki jih je avtor iz tega ali onega razloga izločil, pripombe terenskih raziskovalcev o

² Gre za abecedni seznam, ki je v LARNG del komentarja k posamezni karti. Ob vsaki abecedno površčeni kartirani besedi so navedene številke raziskovalnih točk, v katerih se pojavljajo. SLA 1 je sicer opremljen z besednim kazalom (SLA 1.2: 333–365) in odzadnjim seznamom iztočnic v besednem kazalu (SLA 1.2: 367–380). (Op. prev.)

teh ali onih oblikah, arealne značilnosti kartiranega gradiva in druge podatke. Ne glede na določeno stopnjo unificiranosti podatkov, ki jih mora vsebovati komentar, velja pripomniti, da je vsak komentar pravzaprav manjša razprava, v kateri so obravnavana vprašanja, povezana z interpretacijo kartirane besede in njenega areala. Nujnost ponazarjalnega gradiva narekuje dejstvo, da ta bralcu omogoča neposreden stik z narečno besedo. Namen tega gradiva ni samo pokazati »življenje besede«, ampak tudi utemeljiti njeno pojavitev na karti. Tako npr. na karti **Opjonok 'mraznica'** v Leksičnem atlasu ruskih ljudskih govorov nastopa leksema *poganka* ('strupena goba', op. prev.). Vključitev leksema v legendo karte je motivirana s tem, da lahko v ruskih narečjih nastopa kot poimenovanje nekaterih užitnih gob (npr. mraznice, (užitne) golobice, lisičke idr. – gl. SRNG 27: 287). O tem zgovorno priča tudi gradivo same karte, v katerem sta leksema *opjonok* in *poganka* pogosto členu sopomenskega niza. Če sklepamo po sobesedilu, *opjonok* pogosto prištevajo med neužitne gobe, kar tudi prispeva k sopomenskosti teh leksemov. Prim. npr. tele zglede: *росли опёнки куль берёз – это поганки (opjonki³ so rasli okoli brez – to so poganke; točka 217 [pskovska oblast, pitalovski rajon]); опята росли, да поганки это (opjata⁴ so rasli, to so poganke; točka 62 [vologodska oblast, harkovski rajon]), опята около пней. на березах бывает такой плетень, один за одним растут. поганки это (opjata so okoli štorov. na brezah je tak pletež, drug za drugim rastejo, to so poganke; točka 55 [leningrajska oblast, volosovski rajon]); пень уже вёсной гадостью обростае – вот и вырос этакий гриб, опёнок. я эти поганки жарить не буду. но голодные люди и опёнки съедя – опяты то есть (štor že spomladi obraste gnusoba – in je zrasla taka goba, *opjonok*; jaz teh *pogank* ne bom pekla. ampak lačni ljudje jejo tudi *opjonke* – *opjata*, to je; točka 70 [pskovska oblast, gdovski rajon]); опёшки мы и за еду не считали. опята тоже поди поганки. около пенька растут опята. опят у нас много, но мы их не берём, наверно других грибов много, хватает (opjoškovi⁵ nismo imeli za hrano. *opjata* so mogoče nemara *poganke*. okoli štora rastejo *opjata*, *opjat* je pri nas veliko, ampak jih ne nabiramo, gotovo je drugih gob dosti, dovolj; točka 472 [vladimirska oblast, melenkovski rajon]); ali na karti **Rastoče drevo** predstavljena leksema *verby* (*verba* 'vrba', op. prev.) in *vetki* (*vetka* 'veja', op. prev.), ki bi jih bilo treba s stališča jezikovnega védenja govorca knjižnega jezika pri kartiranju izločiti, vendar nas v komentarju navedeno ponazarjalno gradivo prepričuje o pravilnosti njihove vključitve v legendo, prim.: *вон там ветки за домом, глянь, мальй туда пошёл (za hišo so vetke, poglej, mali je šel tja; točka 636 [tulska oblast, plavski rajon]); до тех веток минут сорок ходьбы (do teh *vetk* je štirideset minut hoda, točka 1053 [krasnodarsko območje, kočubejevski rajon]); ветки – это большие деревья, а если маленькое, то веточки (vetke so velika drevesa, če pa so majhna, so *vetočke*; točka 636 [tulska oblast, plavski rajon]); верба – это и береза, и липа, и клен**

³ V filološkem prevodu so v izvorniku navedene besede iz sopomenskih nizov *opjonok/poganka* in *verby/vetki* (op. prev.).

⁴ *Opjata* je množinska oblika samostalnika *opjonok* (op. prev.).

⁵ *Opjonkov* (op. prev.).

(*verba* – to je tako breza kot lipa in klen; točka 846 [kurska oblast, kurski rajon]); *у нас в лесу одни вербы растут, а елок нет* (pri nas v gozdu rastejo samo *verbe*, jelk pa ni; točka 829 [kurska oblast, čeremisnovski rajon]); *говорили вербина, а нишется она ивои* (govorili so *verbina*, piše pa se *iva*; točka 98 [novgorodska oblast, novgorodski rajon]).

Obstoj takega ponazarjalnega gradiva bistveno razširi interpretacijske možnosti atlasa.

K temu cilju bi pripomogel tudi abecedni seznam kartiranih besed. Ne samo da ta bralcu bistveno olajša uporabo atlasnega gradiva in branje karte, ampak v zgoščeni obliki prinaša podatke o osnovnih arealnih kartiranih besed.

Bralec seveda pogoša tudi zbirno karto leksičnih izoglos, toliko bolj, ker so na nekaterih kartah zelo izrazite (prim. npr. jasno izogloso na črti zahod–vzhod na karti 1/89 ‘vodenica’, kjer na zahodu prevladuje leksem *vodenica*, na vzhodu pa *vodenika*; ali pa izogloso, ki na karti 1/124 ‘mož’ ločuje sever od juga – na severu je areal leksemov *ded, dedec*, na jugu pa areal leksema *mož*).

Objava takih zbirnih arealoških kart (bodisi izoglosnih bodisi ploskovnih kart, na katerih se sintetizira gradivo celega zvezka in prikazuje narečna členitev govorov)⁶ ne bi bila samo svojevrsten teoretični dosežek atlasa, ampak tudi resen znanstveni prispevek k teoriji jezikovne geografije. To bi omogočilo ovreči obstoječe mnenje, da med leksičnimi in fonetičnimi izoglosami ni nobene povezave (prim. npr. Dauzat 1921: IX).

Na koncu bi rada povedala, da je izdelava SLA zagotovo velik uspeh slovenske šole lingvistične geografije. Bogato leksično gradivo omogoča bralcu izoblikovanje splošne predstave o slovenskem narečnem prostoru. Izdaja atlasa nima samo velikega kulturnozgodovinskega pomena za proučevanje slovenskih narečij, ampak tudi splošnoteoretični pomen, saj je atlas še en dokaz o perspektivnosti in produktivnosti proučevanja narečnega besedja z metodami lingvistične geografije. Slavistika je pridobila še eno veliko temeljno arealno raziskavo narečnega besedja, ki prispeva neovrgljive dokaze o zanesljivosti leksičnih podatkov za določanje mej narečne členitve. Karte atlasa nazorno kažejo, da leksikalni dialektizmi niso »kaos izoglos«, ki seka raziskovano ozemlje brez kakršne koli zakonitosti. Razkrivajo povsem jasne težnje po skupinjenju v bolj ali manj zgoščene snope izoglos.

Delo slovenskih kolegov v znanstveni skupnosti ne vzbuja samo zanimanja, ampak tudi globoko priznanje in spoštovanje njihovega nelahkega prizadevanja. Objava SLA 1 je velik dosežek v slovanskem merilu. Lahko izrazimo le navdušenje nad natančnim delom slovenskih dialektologov in jim želimo potrpežljivosti in moči pri uresničevanju tega večzvezkovnega projekta.

⁶ Prim. npr. podobne karte v slovaškem nacionalnem atlasu (ASJ) ali Leksičnem atlasu arhangelške oblasti L. L. Komjagine (1994).

Literatura

- ASJ = *Atlas slovenského jazyka* 1–4, Bratislava: Veda – Vydavateľ'stvo slovenskej akademie vied, 1968–1984.
- Benedik 1999 = Francka Benedik, *Vodnik po zbirki narečnega gradiva za Slovenski lingvistični atlas (SLA)*, Ljubljana: Založba ZRC (ZRC SAZU), 1999.
- DARJa 3 = *Дialeктологический атлас русского языка: центр Европейской части России 3: синтаксис – лексика*, ред. Р. И. Аванесов – С. В. Бромлей, Москва: Наука, 1996.
- Dauzat 1921 = Albert Dauzat, *Essais de géographie linguistique 1: noms d'animaux*, Paris: Librairie ancienne H. Champion, 1921.
- Комягина 1994 = Лидия П. Комягина, *Лексический атлас Архангельской области*, Архангельск: Издательство Помор. междунар. пед. ун-та, 1994.
- LABNG = *Лексичны атлас беларускіх народных гаворак* 1–5, Мінск: Фонд фундаментальных даследаванняў Рэспублікі Беларусь, 1993–1998.
- LARNG = *Лексический атлас русских народных говоров: пробный выпуск*, ред. И. А. Попов – Т. И. Вендина, Санкт-Петербург: Наука, 2004–.
- SLA 1.1 = Jožica Škofic idr., *Slovenski lingvistični atlas 1: človek (telo, bolezni, družina) 1: atlas*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011 (Jezikovni atlas).
SLA 1.2 = Jožica Škofic idr., *Slovenski lingvistični atlas 1: človek (telo, bolezni, družina) 2: komentarji*, Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011 (Jezikovni atlas).
- SRNG = *Словарь русских народных говоров* 1–, [Москва –] Ленинград [Санкт-Петербург]: Наука, 1965–.
- Tolstoj 1997 = Никита И. Толстой, *Избранные труды 1: славянская лексикология и семасиология*, Москва: Языки русской культуры, 1997 [= Из опытов типологического изучения славянского словарного состава, *Вопросы языкознания* 12 (1963), № 1; 15 (1966), № 5].
- Vojtenko 1991 = Анастасия Ф. Войтенко, *Лексический атлас Московской области*, Москва: МОПИ, 1991.

Prevedla Karmen Kenda-Jež

**О новых достижениях словенской диалектологии
и лингвистической географии**

Резюме

Статья посвящена анализу «Словенского лингвистического атласа» (*Slovenski lingvistični atlas*, Ljubljana, 2011). Давая высокую оценку коллективному труду словенских диалектологов, автор особо выделяет системный подход к отбору и картографической репрезентации материала. Благодаря этому подходу диалектные различия словенского языка предстают на картах Атласа во всей их системной сложности. В то же время автор намечает некоторые перспективы в картографической репрезентации словенских диалектов, предлагая включить в комментарий к каждой карте лингвогеографическое описание ситуации, алфавитный список картографируемых слов и иллюстративный материал.

Говоря о предварительных итогах лингвогеографического изучения территориальных диалектов, автор особо отмечает тот факт, что материалы «Словенского лингвистического атласа» являются неопровержимым свидетельством того, что лингвистические прогнозы относительно вымирания диалектов вступают в противоречие с процессами, реально протекающими в словенских говорах, а потому нуждаются в серьезной корректировке.